

BİR CÂMÎ MÛSİKÎSİ FORMU: FERACİYE

Dr. Hüseyin AKPINAR
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Câmi mûsikîsi, dinî mûsikînin bir türüdür. Dinî mûsikî ise câmilerde ibadet maksatlı ve sese dayalı, tekkelerde zikir amaçlı ve bazı enstrümanların eşlik ettiği bir mûsikîdir. Câmi mûsikîsinin ezan, kamet ve tesbihât'tan bayram, cuma ve cenâze salâları, temcîd, mevlid ve mirâciye'ye kadar bir çok formu vardır.

Mezkur câmi mûsikîsi formlarına ilaveten Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde uzun yıllar geleneksel olarak varlığını devam ettiren örnekler de vardır. Bunlardan bazıları derleme yapılmıştır. Fakat, kayıtlara henüz geçirilmeyen "Feraciye" gibi Câmi mûsikî formu da mevcuttur.

"Bir kimsenin üzüntüsünü giderme, ferahlık ve kurtuluş" anlamındaki Feraciye; doğum, ölüm, hastalık, bela ve musibet gibi sebeplerden dolayı Şanlıurfa, Mardin, Siirt ve Cizre gibi kültürel merkezler başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu bölgesinin bir bölümünde minârede dua niyetiyle okunmaktadır. Bu makale, adı geçen şehirlerde icrâ edilen feraciyeyi detaylı bir şekilde ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dini Müzik, Feraciye, Cami, İbadet.

ABSTRACT

A Mosque Music Form: Farajiya

Mosque music is a kind of religious music. Religious music is a kind of music performed in the mosques as a prayer based on sound and in the lodges (takka) as a zikir (remembrance of God) accompanied by some instruments. Mosque music has many kinds comprising: Azan, Qamat and Tasbihat; the Salas of lyd, Jum'a and Funeral; the Tamjid, the Mawlid and the Mirajiya. There are many other forms; while some of which were recorded, others such as 'Farajiya' were not done so.

The Farajiya meaning welfare, salvation is a kind of dua (prayer) chanted on the minarattes for birth, death, illness, or natural disasters in Southeast Anatolia mainly in Şanlıurfa, Mardin, Siirt and Cizre. This article will examine Farajiya in details as performed in the aforesaid cities.

Key words: Religious Music, Farajiya, Mosque, Prayer.

Câmi mûsikîsi, dinî mûsikînin bir bölümünü oluşturmaktadır. Dinî mûsikî, câmilerde ibadet maksatlı, tekkelerde ve muhtelif tarikat toplantılarında zikir amaçlı icrâ edilen mûsikîye denilmektedir. Dinî mûsikî, câmi ve tasavvuf mûsikîsi olmak üzere iki yakın türe ayrılmaktadır.¹

¹ Dinî Mûsikî hakkında geniş bilgi için bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi (Dinî Eserler)*, İstanbul 1942, I/11-13; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Ankara 1990, I/228; Nuri Özcan, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsikî* (Basılmamış Doktora Tezi), →→

Câmi mûsikîsi, câmide ibadet maksatlı faaliyetler esnasında oluşturulan, sese dayalı bir mûsikîdir. Genellikle namaz etrafında şekillenen fakat bunun haricinde de bazı formları/şekilleri ihtiva eden, daha ziyade Arapça güftelere yer verilen câmi mûsikîsinde hâkim olan ruh, zühd, takva, ubûdiyet ve duadır.² Câmi mûsikîsi, ezan, kamet, namaz sonundaki tesbihât, bayram, cuma ve cenâze salâları, salât-ı ümmiye, temcîd, tekbir, mevlid, mirâciye, na't, tevşih ve ilâhî gibi formlardan oluşmaktadır.³

Genellikle İstanbul'daki bilgi ve uygulamalar kayıtlara geçirildiği için Anadolu'da uzun yıllar geleneksel olarak varlığını devam ettiren Dinî mûsikî örneklerini derleme pek az yapılmıştır.⁴ İşte "Feraciye" de Türk Din Mûsikîsi alanında yazılan eserlerde yer almayan ve hakkında yazılı bilgi olmayan bir Câmi mûsikîsi şeklidir.

Feraciye, kelime olarak Arapça f-r-c kökünden, "ferahlık, kurtuluş" mânâsındaki "ferec" veya "furcet" mastarından türemiştir. "el-Ferec", bir kimsenin gam ve tasasını keşf ve izâle etmek; şiddetten kurtulmak gibi mânâlara gelmektedir.⁵ Feraciye, doğum yapacak olan kadının doğumunun kolay geçmesi, hasta olan kişinin şifâ bulması, hapiste olup da mahkemesi olanın beraat etmesi, sekerât anındaki birinin rûhunu kolay teslim etmesi, borcu olanın borcunu ödeyebilmesi, darda kalmışların selamete kavuşması gibi sebeplerden ötürü câmide/minârede dua niyetiyle okunan bir form için kullanılmaktadır.

Feraciye, Şanlıurfa merkez, Siverek ve Birecik ilçeleri, Mardin merkez, Nusaybin ve Midyat ilçeleri, Şırnak'ın (yarım asır kadar önce Şırnak'da da okunduğu halde şimdi okunmamaktadır.) Cizre ilçesi ve Siirt il merkezi gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir bölümünde icrâ edilmektedir.⁶ Feraciye'nin bu yerlerde ne zamandan beri okunduğu hususunda yazılı veya sözlü bir bilgi mevcut değildir.

Feraciye, günün herhangi bir saatinde minârede, imam veya müezzin tarafından icrâ edilmektedir. Bazen yatsı ve sabah ezanlarından sonra okunsa da, daha çok gündüz saatlerinde ezan sonrası veya namaz vakitleri arasında okunmaktadır.

"Feraciye" şeklinde telaffuz edilmesi uygun olan bu kelime, okunduğu yerlerde bazen "farâciye", "faraclık" ve "ferec" olarak ifade edilmektedir.⁷

→ →

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1982, s. 3, 10; Yusuf Ömürlü, "Dinî Mûsikî", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, İstanbul 1995, Sayı: 4, s. 62.

2 Ergun, *TMA*, I/12-13.

3 Özcan, XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsikî, s. 10-11.

4 Recep Uslu, "Türk Dinî Mûsikîmizde Kaside-i Bürde'nin XIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Yolculuğu", *Mûsikî Mecmuası*, İstanbul 2005, Sayı: 473/1, s. 51.

5 Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul 1305, I/805-806.

6 Şanlıurfa merkezde minarenden salâ tarzında dinlediğim feraciye duasının, bölgenin bazı yerleşim yerlerinde icrâ edildiği bilgisini, öncelikle Şanlıurfa Diyanet Eğitim Merkezi'ne kursa gelen imam-hatib ve müezzinlerden ve söz konusu yerlerde görev yapmış müftülerden öğrendikten sonra konu, Türk Din Mûsikîsi açısından araştırılmıştır.

7 İbnü'l-Cezerî, bu şekildeki bir okuyuşun sebebini şöyle izah etmektedir: Fethali harfi telaffuz ederken ağzı açmak gerekir. Ağzı çok açarak fethayı okumaya şiddetli fetha denir. Kur'ân'da bu telaffuz → →

Uzun yıllar okunagelen feraciye, günümüzde de ihtiyaç hissedilip imam-hatib veya müezzinelere müracaat edildiğinde minarede icrâ edilmektedir.

Feraciye, bir taraftan Allah'a yalvarış ve dua, diğer taraftan okutanın niyetinin gerçekleşmesi için işiten insanlardan dua talep edilmesi ve yapılan duaya "âmin", "Allah kurtarsın" veya "Allah yardım etsin" demelerini sağlamak amacıyla okunmaktadır.

Feraciye'nin güftesi, Arapça olup Türk mûsikîsi makâm ve nağmeleriyle okunmaktadır. Güftenin kime ait olduğu veya kim tarafından tertiplenerek başlatıldığı bilinmemektedir. Umumiyetle mâbed mûsikî formları sıkı sıkıya muhafaza edildikleri için⁸ günümüzde yetmiş seksen yaşındaki insanların babalarından ve dedelerinden naklettikleri şifâhî bilgilere dayanarak feraciyenin, en az iki yüzyıllık geçmişi olan önemli bir kültür unsuru olduğunu söyleyebiliriz.

Günümüzde Şanlıurfa'da icrâ edilen feraciyenin güftesi, okuyanlar arasındaki küçük farklılıklarla beraber genel olarak şöyledir:

*Allâhümme yâ fârice'l-ferac
Ve yâ men indehû mefâtihu'l-ferac
Ve yâ ümmete Muhammed
Rahimallâhu men deânâ bi'l-feraci ve'l-âfiyeh
Yâ Kerîm, yâ Rahîm, yâ Allah⁹*

*Mezkur feraciyenin Türkçe anlamı:
Ey Allah'ım, ey kurtuluşu sağlayan,
Ve ey kurtuluşun anahtarı yanında olan,
Ve ey Muhammed ümmeti,
Bize kurtuluş, ferah ve âfiyet dileyene Allah rahmet etsin.*

Feraciye, okuyan kişilerin musiki bilgisi veya maharetiyle ilgili olarak Şanlıurfa'da daha çok Sabâ, bazen de Hüseyinî makâmında serbest ve irticâli okunmaktadır.

Feraciye'nin icrâ edilmesini sağlayan yukarıda ifade ettiğimiz genel sebeplere ilaveten, Siverek'te uzun bir süreden beri mübarek gecelerin sabah namazından sonra okunmaya devam etmektedir. Feraciye, hangi sebepten dolayı okunacaksa onu ifade eden kelime ve kim için (erkek veya bayan) okunacaksa ona işaret eden zamir kullanılmaktadır. Meselâ; Feraciye, doğum yapacak bir bayan için okunacaksa "emetun mekrûbetun", hasta bir erkek için okunacaksa "marîdun" kelimeleri; "lehâ" ve "lehû" zamirleri kullanılmaktadır. Başta üç defa

→ →

fuz şekli câiz değildir, çünkü Arap dilinde fetha-i şedide yoktur. Ancak böyle bir okuyuş, Acemlerin ve Horasan ehlinin telaffuzunda bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî, bu tür bir fethanın Mâveraunnehir ahalisi tarafından kendi dillerinde kullanırlarken onu Kur'ân okuyuşunda da kullanmaları sebebiyle, onlarla komşuluk yapanlara da sirayet ettiğini ve böylece birçok beldelere yayıldığını, halbuki bunun kirâatte yasak olduğunu söylemektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, (Nşr. Ali Muhammed ed-Debbâ'), Beyrut tsz., II/29-30; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İstanbul 1976, s. 252.

⁸ Mahmut Ragıb Gazimihâl, *Konya'da Mûsikî*, Ankara 1947, s. 28.

⁹ Şanlıurfa'da icrâ edilen feraciye duasının ezgilendirilerek okunuşu, Dergâh Câmii müezzini Hâfız Mehmet Kılıç ve Döşeme Câmii imamı Abdullah Karataş'tan Sabâ makâmında, Yatılı Bölge Kur'ân Kursu öğreticisi Yusuf Ziya Kahvecibaşı'ndan Hüseyinî makâmında dinlenerek kaydedilmiştir.

tekbir, üç defa salavât-ı şerîfe müezzîn veya imam ile birlikte cemaatten uygun kimselerin katılımıyla koro halinde okunduktan sonra mâhir ve fem-i muhsin bir kişi üç defa feraciye duasını okumaktadır:

*Allâhu Ekber Allâhu Ekber
Lâ ilâhe illallâhu Allâhu Ekber
Allâhu Ekber ve lillâhi'l-hamd
Essalâtu ve's-selâm aleyke yâ Resulallâh
Essalâtu ve's-selâm aleyke yâ Habîballâh
Essalâtu ve's-selâm aleyke yâ hayrallâh
Allâhümme yâ fârice'l-ferac
Ve yâ men indehû mefâtihu'l-ferac
Ümmetun mü'minetun min ümmet-i Muhammed
Gaferallâhu limen deânâ bi'l-feraci ve'l-âfiyeh
Lâ ilâhe illallâhu'l-meliku'l-hakku'l-mübîn
Muhammedu'r-Resûlullahi sâdiku'l-va'di'l-emîn.*

Siverek'te de “feracılık” denilen bu dua, Hüseyinî makâmında okunmaktadır.¹⁰

Mardin'de okunan feraciye duasının metni, hem kendi içinde hem de diğer yerlerde okunandan farklılık arz etmektedir:

*Allâhümme yâ fârice'l-ferac
Ve yâ men indehû mefâtihu'l-ferac
İlâhî feracuke karîb
Ve kâsıduke lâ yahîb... yâ Allah
Allâhümme ferric an külli nefsin merîdah
Ve mahbûseh ve medyûneh ve nâfiseh
Min ümmet-i Muhammed
Bi-hurmeti'l-Kur'ânî'l-Azîm
Ve Nebiyike'l-Kerîm
Ferric anhû/anhâ yâ Allah,
Rahimellâhu limen deâ lehû/lehâ bi'l-feraci'l-âcileh,
Bi's-sıhhati ve's-selâmeti ve'l-âfiyeh.*

Bu dua erkek için yapılmaktadır. Bayan için yapılan feraciye duasında zamirler “anhâ” ve “lehâ” diye değiştirilmektedir. Zamirler “anhum” veya “lehum” şeklinde çoğul yapılarak birden çok kişi için de okunabilmektedir. “Allâhümme yâ fârice'l-ferac” yerine “üzüntü ve keder” anlamına gelen “küreb” kelimesinin geçtiği, “Ey üzüntü ve kederden kurtaran Allah'ım” mânâsındaki “Allâhümme yâ fârice'l-küreb” ifadesi de okunmaktadır. Mardin'de feraciye, Uşşâk veya Hüseyinî makamlarında okunmaktadır.¹¹

Nusaybin'de icrâ edilen feraciye duasının genel olarak hem okunma sebepleri hem de metin (güfte) yönünden diğer yerlerde okunanlar ile benzerliği ve farklılığı bulunmaktadır. Hastalık, doğum, ölüm (sekerat), askerlik, darda kalma, kaybolma gibi sebeplere ilaveten ay tutulması durumunda da okunduğu

¹⁰ Siverek'te okunan feraciye ile alakalı bilgi ve okuma örneği, Siverek Ulu Câmii imamı Hâfız Mahmut Özbucak'tan alınmıştır.

¹¹ Mardin'de okunan feraciye, Mardin Ulu Câmii müezzini Hâfız Ali Demir hocadan dinlenerek kayda alınmıştır.

ifade edilmektedir. Nusaybin’de Uşşâk makâmında okunmaktadır.

Allâhümme yâ karîbe'l-ferac
Ve yâ men indehû mefâtihu'l-ferac
Îlâhî feracuke karîb
Ve kâsıduke lâ yahîb... yâ Allah
Allâhümme ferric an kulli nefsin sadîkin
Ve medyûkin ve medyûnin, askerîn, arîrin...
Gâibin, mecnûnin min ümmet-i Muhammed
Bi câhi'l-Kur'ân'ike'l-Azîm ve Nebiyike'l-Kerîm
Rahimellâhu limen deâ lenâ
*Ve li'l- mü'minîne bi'l-fereci'l-âciletî'l-âfiyeh.*¹²

Siirt’de “ferec duası” denilen ve Türkçe “aydınlık duası” olarak tercüme edilen feraciye, diğer yerlerde olduğu gibi hastaların, borçluların, sıkıntıda olanların dua olarak minarelerden okuttukları bir duadır. Toplumsal olaylar için de okutulan “ferec duası” bir yakarış olarak düşünülmektedir. Gaye, minareden okutulan bu duayı duyanların “âmin” demek sûretiyle duaya katılmalarını sağlamaktır. “Ferec duası”nın Arapça güftesi şu şekildedir:

Allâhümme yâ fârice'l-ferac
Ve yâ men biyedihî mefâtihu'l-ferac
Îlâhî feracuke karîb
Ve kâsıdu bâbıke lâ yahîb... yâ Allah
Nefsun/rûhun makrûbeh
Min ümmet-i Muhammedini'l-Mustafa
Rahimellâhu men deâ lehû bi'l-ferac
Allâhümme ferric annâ ve anhû ve anhum
Ümmet-i Muhammedini'l-mü'minîn
*El-Fâtiâ*¹³

Siirt’te bir gazetede yayınlanan feraciye güftesi ile ses olarak kaydettiğimiz sözler arasında küçük farklılıklar mevcuttur. Siirt’te okunan feraciye duası, Hicâz ve Uşşâk makâmının mahallî melodi ve ezgilerinin tekrar edilmesi sûretiyle okunmaktadır.¹⁴ İcrâ edilirken Fâtiâ ve son iki cümle hariç, diğerleri üç defa tekrarlanmaktadır. Üçüncü okuyuşta mezkur cümlelere Fâtiâ ilâve edilmektedir. Ayrıca duanın erkek, bayan veya topluluk için okunmasında zamirler değişmektedir.

Cizre’de icrâ edilen feraciyenin güftesi, genel olarak diğerleriyle benzerlik taşımaktadır:

Allâhümme yâ fârice'l-ferac
Ve yâ men indehû mefâtihu'l-ferac

¹² Nusaybin’de okunan feraciye duası ile ilgili bilgi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi sayın Yrd. Doç. Dr. Cüneyt Gökçe’nin Nusaybin merkez Zeynelabidin Câmii’nde görev yapan Hâfız Abdulaziz Akgül hocayla yaptığı röportajın görüntü ve ses kaydından elde edilmiştir.

¹³ *Demokrat Siirt Gazetesi*, Sayı: 192, 22 Aralık 2004, “Halk şâiri Ahmet Antürk’ün şiir defterinden”, s. 3; Siirt’de icrâ edilen “ferec duası”, Siirt İmam Hatip Lisesi öğretmeni Sabahaddin Göztok’un Abdulhakim Sancak Çarşısı Câmii imamı Ali Ertuş hocanın okuyuşunu ses kasetine çekmesiyle tespit edilmiştir.

¹⁴ Makalenin sonunda yer alan Siirt’te okunan Hicâz makamındaki feraciye duasını, Şanlıurfa Merkez Hacı Hamza Göktaş Câmii müezzini, mûsikî öğrencim Mustafa Hakkı Çetintaş nota yazım programında yazmıştır.

*Abdun marîdun min ümmet-i seyyidinâ Muhammed
Rahimallâhu limen deâ lehû bi'l-âfiyeti ve'l-ferac
Allâhumme feracuke karîb
Ve kâsîdu bâbîke lâ yahîb... yâ Allah*

Son iki cümle hariç baş taraf üç defa tekrar edilerek okunmaktadır. Daha sonra son iki cümle bir defa okunarak bitirilmektedir. Burada da hasta erkek olursa “abdun marîdun”, bayan olursa “abdun marîdatun”, çocuk olursa “tıflun marîdun” tabirleri kullanılmaktadır. Doğum yapacak kadın için ise “emetun mekrûbetun” ifadesi kullanılmaktadır. Aynı şekilde erkek veya bayana göre zamirler de değişmektedir. Feraciye, Cizre’de Uşşâk ve Hüseyinî makâmlarında okunmaktadır¹⁵

SONUÇ

Câmi mûsikîsi, dinî mûsikînin bir bölümünü oluşturmaktadır. Câmi mûsikîsine ait ezan, kamet, salâ gibi bilinen formların yanı sıra belki de bölgesel olduğu için henüz üzerinde araştırma yapılmamış ve bu yüzden de mûsikî literatürüne girmemiş formlar vardır. Bunlardan biri de yukarıda incelemeye çalıştığımız Feraciye’dir.

Feraciye, genel olarak bela ve musibetlerden kurtuluş için minârede salâ tarzında okunmaktadır. Bayram, cuma ve cenaze salâlarının icrâsında olduğu gibi feraciye formunda da çoğunlukla tercih edilen makam, Hüseyinî’dir. Bunun yanında Sabâ, Uşşâk ve Hicâz makamlarında da icrâ edilmektedir. Feraciye’nin okunduğu mezkur yerler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sosyo-kültürel açıdan benzerlikler taşıyan yerlerdir. Tarihten günümüze ilim ve kültür merkezi olan bu yerlerin feraciye konusunda birbirinden etkilenmiş olması düşünülmektedir.

Kaynakça

- » Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, I, İstanbul 1305.
- » *Demokrat Siirt Gazetesi*, Sayı: 192, Siirt 22 Aralık 2004.
- » İbnu'l- Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, (Neşreden: Ali Muhammed ed-Debbâ'), II, Beyrut (Tarihîsiz).
- » İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İstanbul 1976.
- » Mahmut Ragîb Gazimihâl, *Konya'da Mûsikî*, Ankara 1947.
- » Nuri Özcan, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsikî* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1982.
- » Recep Uslu, “Türk Dinî Mûsikîmizde Kaside-i Bürde'nin XIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Yolculuğu”, *Mûsikî Mecmuası*, Sayı: 473/1, İstanbul 2005.
- » Sadeddin Nûzheth Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi (Dinî Eserler)*, I-II, İstanbul 1942.
- » Ses kayıtları ve röportajlar.
- » Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, I-II, Ankara 1990.
- » Yusuf Ömürlü, “Dinî Mûsikî”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Sayı: 4, İstanbul 1995..

¹⁵ Cizre’de okunan feraciye ile ilgili bilgi ve ses kaydı, Cizre Mûsikî Cemiyeti başkanı Eyüp Satıcı’dan alınmıştır.

FERÂCIYE DUASI
(Hicâz)

Yöre: Sîrt
Kaynak: Ali ERTAŞ

Derleyen ve Notaya Alan
Dr. Hüseyin AKPINAR

AL LÂ HÛM ME YÂ KÂ Hİ BEL FE RÂÇ.....

VE YÂ..... MEN Bİ YE Dİ Hİ ME FÂ... Tİ HUL... FE RÂÇ.....

İ LÂ Hİ FE DA CÜ KE KÂ HÛ.....

VE KÂ Dİ TU DA..... Dİ KE LÂ YÂ Hİ DU... YÂ... AL LÂH.....

HEF GÛN... HEK HÛ..... DEH.....

MİN DÛ... ME Tİ HÛ HAM... ME Dİ NİL MÛS TA FÂ.....

FA Hİ MÛL... LÂH.....

MÛN... DE Â..... LE HÛ..... NİL... FE RÂÇ.....

AL LÂ HÛM ME FER... RÂÇ AN... NÂ..... VE AN... HÛ..... VE AN... HÛM.....

DÛ ME Tİ MÛ HÂME Dİ NİL MÛ Hİ MÛ..... EL HÂ Tİ HÂ

